

U

UFA

Rusya Federasyonu'na bağlı
Başkırdistan Özerk Cumhuriyeti'nin
başşehri.

ا ع

Ural dağlarının batı yamacında Ufa ırmağı ile Belaya (Beyaz ırmak) nehrinin kavşak yeri yakınında bulunur. Rus yıllıklarında şehrin kuruluşuyla ilgili ayrıntılı bilgi mevcuttur. Tarih boyunca Başkırt (Başkurt) Türkleri, Altın Orda ve ardından Kazan Hanlığı'nın idaresinde kalmıştır. Ruslar'ın 1552'de Kazan Hanlığı'nı, 1556'da Astarhan Hanlığı'nı ele geçirmesinin ardından İdil-Ural bölgesi Rus hâkimiyeti altına girince Başkırtlar dahil bölge halkları vergiye bağlandı. Başkırtlar vergiyi kendilerine en yakın şehir olan Kazan'a götürmek zorundaydı. Yine de mesafenin uzaklığından şikâyet eden Başkırtlar, 1573'te Rus Çarı IV. İvan'a başvurarak vergiyi buldukları yerde ödemeyi teklif ettiler, ayrıca kendilerini saldırılardan koruyacak bir kalenin inşasını istediler. IV. İvan, bölgede Rus hâkimiyetinin güçlenmesi açısından da faydalı olacağı düşüncesiyle kale inşaatına izin verdi, bir yıl sonra da kalenin yapımı tamamlandı. Bu tarih çeşitli kaynaklarda Ufa'nın kuruluş tarihi olarak kabul edilir. Ancak İbn Haldûn, Altın Orda'nın en büyük şehirlerinden birinin Başkırt olduğunu yazmakta, Rus kaynakları da bu şehrin günümüzde Ufa'nın bulunduğu yerde Belaya nehrinin kıyısında yer aldığı belirtmektedir. Yapılan arkeolojik kazılar, Ufa'nın olduğu yerde 1574'ten önce bir yerleşim yerinin

varlığına açık biçimde işaret eder. Şehir adını Belaya nehrinin kolu olan Ufa'dan almaktadır. Ufa'nın anlamıyla ilgili farklı görüşler mevcuttur. Başkırt tarihçisi R. G. Kuzeev, Ufa adının Baltık dillerinde kullanılan "ire" (nehir) kelimesinden geldiğini ileri sürerken Ural coğrafyasındaki coğrafi isimleri araştıran Rus bilim adamı A. K. Matveev, kelimenin Farsça'daki "âb"ın (su) değişmiş şekli olduğunu ve nehre bu adı Ortaçağ'da Ural coğrafyasında yaşayan İranî halkların verdiğini söyler.

Ufa şehri kaynaklarda özellikle XVIII. yüzyılın sonlarında geçmeye başlar. Daha önce XVII. yüzyılın ortalarında, koşan bir zerdevanın resmedildiği bir şehir armasına sahip olduğu kaydedilmektedir. 1773-1775 yıllarında Çarlık Rusyası'nda meydana gelen Emelyan Pugachyov (Pugaçöv) idaresindeki köylü ayaklanmaları sırasında şehir olayların önemli merkezlerinden biri haline geldi. Başkırtlar, Salavat Yulaev başkanlığında bu ayaklanmalara katılırken şehir isyancıların ablukası altında kaldı, dış dünya ile irtibatı kesildi ve büyük zarar gördü. Bununla birlikte Ufa bölgenin önemli idarî ve ticarî merkezlerinden biri olma özelliğini sürdürdü. 1708-1728 yılları arasında Kazan vilâyeti içerisinde yer

alan Ufa 1728'de Ufa nahiyesinin merkezi oldu, 1744'te de Orenburg vilâyetine dahil edildi. 1802'de ise Ufa vilâyeti oluşturuldu. XIX. yüzyılın ortalarında Ufa'da başta dericilik ve ağaç işletmeciliği olmak üzere farklı sanayi dalları gelişmeye başladı. 1870'te nehir ulaşımının başlaması, yüzyılın sonunda da Kuybyshev (Kuybişev) demiryolunun inşaatı şehrin gelişimine önemli katkıda bulundu. Ufa değişik bölgelere uzanan kara ve demiryollarının kavşak noktasındadır. Ural dağlarını aşan önemli demiryolu hatlarından biri olan Ufa-Çelyabinsk hattı ile Pokhvistnevo ve Orenburg'a giden hatlar da Ufa'dan geçmektedir. Ayrıca Belaya ırmağı üzerindeki nehir ulaşımının başlangıç noktası durumunda olup bu da ulaşım coğrafyası açısından bir başka özelliğidir.

XX. yüzyılın başlarında Kızılordu ile Aleksandr Kolçak başkanlığındaki Beyaz ordunun mücadelesine sahne olan Ufa şehri birkaç defa el değiştirdi. Kızılordu 9 Haziran 1919'da şehirde kesin hâkimiyet sağladı. 1922'de Ufa, yeni oluşturulan Başkırdistan Sovyet Sosyalist Muhtar Cumhuriyeti'nin başşehri yapıldı. Çevresinde petrol yataklarının bulunması, II. Dünya Savaşı esnasında işgal altında kalan Sovyetler Birliği'nin batı bölgelerinden birçok sanayi müessesesinin buraya nakledilmesi ekonomik açıdan gelişmesini hızlandırdı. Şehirde sanayi faaliyetleri olarak makine donanımı, elektrikli aletler, mobilya yapımı, prefabrikte ev sanayii, kibrit ve çeşitli gıda sanayii mevcuttur. Günümüzde de Ufa, Rusya Federasyonu'nun en gelişmiş ve zengin şehirlerinden biridir. Rusya Federasyonu Devlet İstatistik Kurumu, Ufa'yı birçok defa Moskova'dan sonra ikinci yüksek yaşam kalitesine sahip şehir olarak ilân etmiştir.

Ufa şehrinin İdil-Ural ve genel olarak Rusya tarihi açısından en önemli özelliklerinden biri de Rusya Müslümanlarının Merkezî Dinî Nezâreti'nin burada bulunmasıdır. II. Katerina'nın 1788 tarihli kararnameyle kurulan dinî nezâret, 1944 yılına kadar Çarlık Rusyası ve ardından bütün Sovyet Sosyalist Cumhuriyetleri Birliği müslümanlarının bağlı olduğu bir kurumken 1944'te Sovyetler Birliği lideri Stalin nezâretin sorumluluk alanını sınırlandırdı ve üç nezâret daha oluşturdu. Sovyet son-

Ufa'da
Lâle (Tülpan)
Carnii

rasında ise Ufa'daki Rusya Müslümanlarının Merkezi Dinî Nezâreti, İç Rusya ve Sibirya bölgesindeki müslümanların merkezi konumundadır (Rusya'nın batı bölgeleri ve Kafkasya müslümanları ayrı örgütlenmeye sahiptir).

2010 yılı nüfus sayımı sonuçlarına göre Ufa'nın nüfusu 1.072.291'dir. Bu nüfusun % 49'unu Ruslar, % 28'ini Tatarlar, % 17'sini Başkırtlar ve % 6'sını diğer milliyetler oluşturmaktadır. İlk caminin 1830'da inşa edildiği Ufa'da 2013 yılı itibarıyla on sekiz cami bulunmaktadır. Bunlardan en büyüğü olan Lâle (Tülpan) Camii mimariyle dikkat çekmektedir ve şehre gelen turistlerin ziyaret ettiği yerlerden biridir. Ufa'da on yedi devlet müzesi, otuzdan fazla üniversite bulunmaktadır (2013). Şehrin en büyük kütüphanesi Zeki Velidi Togan adını taşımaktadır (ünlü Türk tarihçisi Togan, XX. yüzyılın başlarında bu şehirdeki Osmaniyeye Medresesi'nde de okumuştur). Başkırdistan İlimler Akademisi ve akademiye bağlı Tarih, Dil ve Edebiyat Enstitüsü ile Gilim (İlim) Yayınevi başşehir Ufa'nın en önemli ilim ve yayın merkezlerinin başında gelmektedir.

BİBLİYOGRAFYA :

R. G. Kuzeev, *Proishozhenie Rossiyskogo Naroda. Etničeskiy Sostav, İstoriya Rasseleniya*, Moskova 1974, s. 219; a.mlf., *İtil-Ural Türkleri* (trc. Arif Acaloğlu), İstanbul 2005, s. 456; *İstoriya Ufi: Kratkiy Oçerk*, Ufa 1981; *Başkırtostan. Kratkaya Entsiklopediya*, Ufa 1996, tür.yer.; S. İ. Rudenko, *Başkırtlar* (trc. Roza-İklil Kurban), Konya 2001, s. 36-37; *Narodı Başkırtostana. İstorično-Etnografičeskie Oçerki*, Ufa 2002, tür.yer.; F. G. Hisamitdinova, *Nazvaniya Başkırtskih Nasesennih Punktov XVI-XIX Vekov*, Ufa 2005, tür.yer.; a.mlf. – R. Z. Yanguzin, *Korennie Narodi Rossii: Başkırtı*, Ufa 2007, tür.yer.; İ. V. Nigmatullina, *Staraya Ufa*, Ufa 2007; A. K. Matveev, *Geografičeskie Nazvaniya Urala: Toponomičeskiy Slovarı*, Ekaterinburg 2008, s. 294-296; İlyas Kamalov, "Başlangıçtan Günümüze Başkırtlar", *Tarihten Bugüne Başkırtlar: Tarih, Dil ve Kültür Üzerine İncelemeler* (haz. A. Melek Özyetgin v.dğr.), İstanbul 2008, s. 25-38; A. R. Şırgazin – D. B. Kalimullina, *Ufa. Pamyatniki İslamskoy Kulturi*, Ufa 2008, s. 11-28; "Respublika Başkırtostan", *Tatarskaya Entsiklopediya*, Kazan 2010, V, 60-61; Tuncer Baykara, "Togan, Ahmet Zeki Velidi", *DİA*, XLI, 209.

İLYAS KEMALOĞLU

ULUCAMİ

Antakya Ulucamii ve Külliyesi. Hatay ili Antakya merkez ilçesinde yer alan külliye cami, medrese, yazlık cami, şadırvan, iki adet türbe, çeşme, imaret ve dükkânlar gibi farklı dönemlerde inşa edilmiş yapılardan meydana gelmiştir. Caminin inşa tarihi kesin olarak bilinmemektedir. Bu

konuda tesbit edilebilen en eski veri minarede bulunan satrançlı kûfi kitâbedeki 670 (1271) tarihi olup Memlûk Sultanı I. Baybars'ın şehre hâkim olduğu döneme aittir. 1265'te (1849) Câmî-i Kebîr ve bitişiğindeki yazlık cami tamirat görmüştür. Külliyedeki kitâbelerden minarenin 1117 (1705) ve 1206 (1791-92), batı kapısının 1250 (1834-35), medresenin 1265 (1849), caminin 1293 (1876) yıllarında onarım gördüğü öğrenilmektedir. Külliye yapılarının son onarımları 1986 ve 2002 yıllarında Vakıflar Genel Müdürlüğü tarafından gerçekleştirilmiştir.

Günümüzde külliye yapıları, belli bir geometrik düzen göstermeksizin bazı kısımları komşu yapılarla sınırlanan iki ayrı avlu içinde ve çevresinde şekillenmiştir. Yapı topluluğu, tarihî şehir dokusu içinde Âsi nehrinin doğusunda nehrin iki yakasını bağlayan ana köprünün yakınında bulunur. Cami batıdan ve doğudan birer kapısı olan dış avlunun güneyinde yer alır. Medrese hücreleri iki ayrı grup halinde düzenlenmiştir. İlk doğu avlu kapısı ile caminin kuzey duvarı arasında, diğeri avlunun kuzeyindedir. Camiden ayrı konumlanan minare kuzeydeki medrese hücreleri arasına onlara bitişik olarak yerleştirilmiştir. Şadırvan avlu içinde batıya doğru yaklaşmış durumdadır. Caminin güneybatısında yazlık cami bulunur. Her ikisi arasında arka kısımdaki hazîreye ve oradan da imaretin yer aldığı ikinci avluya geçilir. İki türbeden biri caminin kible duvarına dıştan bitişik halde, diğeri ise ikinci avluda imaretin batısındadır. İkinci avlunun güneydoğu yönünde bağımsız bir girişi daha vardır. Bu yönde caminin doğu duvarı ile güneyden ona bitişen komşu yapı arasında kalan kısımda bir çeşme mevcuttur. Yapı topluluğu, güneydoğudan kuzeybatıya doğru çeşitli açılar yaparak uzanan bir dizi dükkânla çevrilidir. Günümüzde kuzeydeki medrese hücrelerinin büyük bir bölümü de dışarıya açılan dükkânlara dönüştürülmüştür.

Duvarları kesme taş malzemeyle kaplı caminin harimi enine dikdörtgen planlı, iki sahnalı bir düzene sahiptir. Harimin doğu ve batı kısımlarındaki taşıyıcı sistem, zemin ve üst döşeme kotu açısından farklılık göstermektedir. Doğu kısımda zemin ve haç tonozlu üst örtü kotu batıdakilere göre daha düşüktür. Yapıda harim ortada beş sütuna ve bir bağımsız pâyeye oturan çift sıra halindeki on dört haç tonozla örtülmüştür. Tonozlar, duvarlar, ayaklar, gömme pâyeye ve sütunçelerle bunların başlıkları taştan, bağımsız sütunların gövdeleri

ise yekpâre granittendir. Yalnızca batıdaki son sütunun üst kısmı kesme taştandır. Güney ve batı duvarları dıştan dörtgen duvar payandalarıyla desteklenmiştir.

Harime avludan kuzey duvarında açılan üç ayrı basık kemerli kapıdan girilir. Kapıların ikisi batı kısmına, biri doğu kısmına denk gelmektedir. Harimin zemini avlu kotundan oldukça yüksek tutulmuştur. Harime çıkış, kapıların önlerine yerleştirilen yarım daire planlı kesme taş basamaklarla sağlanmıştır. Harimi çift sıra pencereyle aydınlanan yapıda güney ve batıdaki üst sıra pencereler basık, kuzey duvardakiler ise sivri kemerlidir. Her bir üst pencere altında yuvarlak kemerli ikişer alt pencere bulunmaktadır. Kuzey cephede iki üst pencere altına birer kapı açıklığı denk gelmiştir. Doğuda yer alan bölümde ise yalnızca basık kemerli alt sıra pencereler vardır. Harimde ayrıca mihrap nişi içinde kaş kemerli küçük bir pencere mevcuttur. Kuzey cephenin doğu kısmındaki kapı ve pencere açıklıklarının önceden daha geniş olduğu duvardaki birleşim izlerinden ve üstlerindeki birer sağır sivri kemerden anlaşılmaktadır. Doğu kısmı, dershane ya da yazlık cami olarak kullanılan bağımsız bir eyvan iken sonradan yanına eklenen ya da yenilenen batı kısmıyla birleştirilmiş olmalıdır.

Mihrap yalın ele alınmış ve sivri kemerle sonlandırılmıştır. Bunu kuşatan dikdörtgen çerçevenin tepeliğinde bir sıra

Antakya Ulucamii'nin minaresi ve avlunun kuzey kısmında yer alan medrese

